

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

Πρὸ δέκα ἀκριβῶς ἐτῶν, ὁ δὲμιλητὴς τῆς σημερινῆς ἐπετείου¹, παρερχόμενος ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, ἔλεγεν : « Σήμερον δμως πικραίνει τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀπειπόλησις τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν τοῦ πολέμου. Ἐκεῖ δπου βαρὺς ὁ Ἄρης ἔφερε τὰ βήματά του, ἐκεῖ τὸ πρόσωπον τῆς Δικαιοσύνης ἐσκοτίσθη. Ὑπεράνω τῶν πεδίων τῶν μαχῶν καὶ τῶν ἐρειπίων, στυγνὴ θεά, πλανᾶται ἀκόμη ἡ Βία. Τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη ἐστήθησαν εἰς τὰ βάθρα τῶν καταλυθέντων εἰδώλων »². Ἐξοφούτο τότε ὁ ὀρίζων καὶ διεγράφεοντο σαφῶς τὰ πρῶτα σχίσματα.

Μετὰ παρέλευσιν μιᾶς δεκαετίας, τὸ ἔργον, τὸ ὅποτον ἐθεμελιώθη δι' ἀνυπολογίστων θυσιῶν καὶ ἀπεράντου ἀνθρωπίνου πόνου, κεῖται χαμαί, ἄθλιον ἐρεῖπιον. Ἡ ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου καθιερωθεῖσα συνεργασία τῶν λαῶν ἐθραύσθη καὶ ἐπεκράτησαν πάλιν αἱ χωριστικαὶ τάσεις, αἱ ἐγωϊστικαὶ παρορμήσεις, οἱ ταπεινοὶ ἀνταγωνισμοί. Ἐσκοτίσθησαν πάλιν αἱ ἀπλαῖ καὶ μεγάλαι ἔννοιαι — ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας καθιστᾷ συνειδητὰς ὁ κίνδυνος καὶ ὁ πόνος — καὶ οἱ λαοί, ἀκυβέρνητοι, πλήρεις πικριῶν καὶ δυσπιστίας, φέρονται πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν ἀτομικῶν ἐπιτεύξεων.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἀνέτειλεν ἡ λαμπρὰ αὕτη ἡμέρα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Ἦχησαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὁ ἥχος τῶν δὲν εἶχε τὴν διαύγειαν τῶν παλαιῶν ἡμερῶν· ἠκούσθησαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν αἱ λαχαὶ τοῦ πλήθους, ἀλλὰ τὰς λαχὰς ταύτας κατέπνιξαν ἀμέσως οἱ λυγμοί. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, καλούμενον νὰ ἐορτάσῃ τὴν μεγάλην ἐπέτειον, κατέχεται ὑπὸ βαθυτάτης ὀδύνης. Τὰ ἀπαράγραπτα δίκαιά του κατεπατήθησαν, εὐγενῆ τμήματά του μάχονται τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα κατ' αὐτοῦ τοῦ τέως συμμάχου κατακτητοῦ, ἀγωνισταὶ τῆς ἐλευθερίας σύρονται εἰς τὴν ἀγχόνην. Καὶ ἐνῶ διὰ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκεται ἡ ἠθικὴ μείωσις τῆς Ἑλλάδος, ἔθνη οὐσιαστικῶς δωσίλογα ἀξιοῦνται νὰ κατα-

1. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1956.

2. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἡ παγκόσμιος ἠθικὴ κρίσις καὶ οἱ πνευματικοὶ προσανατολισμοί, ἐν Ἀθήναις, 1946, σελ. 10.

λάβουν τὴν θέσιν, εἰς ἣν καθημαγμένη ἐκείνη ἀνῆλθε. Τὸ Πανελλήνιον δλόκληρον δοκιμάζει μεγίστην πικρίαν, ἀγανακτεῖ καὶ κατέχεται ὑπὸ δισταγμοῦ.

Δικαία ἡ ὁργή, δικαία ἡ πικρία, βάσιμοι οἱ δισταγμοί. Ἄλλ' αἱ ἔξοχοι πράξεις, τὰς ὁποίας σήμερον ἀναπολοῦμεν, ἀπέκτησαν πρὸ πολλοῦ ἰδίαν αὐθύπαρκτον προσωπικότητα. Μετουσιώθησαν ἤδη εἰς ἀξίας καθολικοῦ κύρους καί, οἷονεὶ πλανώμεναι ὑπεράνω τοῦ σώματος, τὸ ὅποιον ἐξημιούργησεν αὐτάς, ἀποτελοῦν κτῆμα κοινὸν τῆς Ἀνθρωπότητος. Πρὸς ταύτας τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀξίας εἶναι πρόπον νὰ στραφῶμεν κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν.

*
**

Μετὰ παρέλευσιν δέκα καὶ ἕξ ἔτων, ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ἱστορικοῦ ὡς καμπή: καμπὴ μεγίστης σημασίας, ἡ ὁποία συνάπτει δύο περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Τίς ἡ καμπὴ αὕτη; ὁποῖος ὁ σταθμός; τίνες αἱ περίοδοι, τὰς ὁποίας διακρίνει καὶ διαστέλλει; — Τὰ θέματα ταῦτα θὰ πειραθῶ νὰ διευκρινήσω, ἐπισκοπῶν ἐκ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τὰ νέα Ἑλληνικὰ πράγματα.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐγένοντο διὰ τῆς συνδρομῆς ἀντιτιθεμένων ἱστορικῶν συντελεστῶν, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως τοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἀντιφατικῶν ἐνίοτε ἐπιταγῶν αὐτῆς. Ἐκ τῶν συντελεστῶν τούτων δύο κυρίως ἐπεκράτησαν: ἡ παράδοσις τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ, συμπλίπτουσα μετὰ τοῦ ἀναγεννωμένου ἐθνικοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως, καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Βυζαντίου, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ὑποχωροῦσαν ἐν Εὐρώπῃ ἀρχὴν τῆς οἰκουμενικότητος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγάλων ῥοπῶν, αἱ ἰδιάζουσαι ῥοπαί, τὰς ὁποίας εἶχε δημιουργήσει ἡ Τουρκοκρατία, συνεθλίβοντο καὶ ἡτόνουν.

Διὰ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα οἱ Ἕλληνες ἀνεζήτησαν τὴν προγονικὴν αἵγλην, τὴν δικαίωσιν τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων αὐτῶν καὶ τὸ παιδευτικὸν ἰδεῶδες. Εἰς τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν — ζωντανὴν εἰς τὸν θεσπέσιον κύκλον τῆς θρησκείας — ἀνεύρισκον πρωτίστως τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες. Τοῦτο ἐνεφανίζετο ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην μορφήν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν, ἐπομένως ὡς αἷτημα ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ εὐρυτάτου χώρου τῆς Ἑλληνικῆς δραστηριότητος. Ὁ διφυὴς οὗτος χαρακτὴρ τῶν πηγῶν τῆς Νεοελληνικῆς ἐμπνεύσεως ὑπῆρξε συχνὰ στοιχεῖον ἀντινομίας, προσεκάλεσε σχίσματα καὶ ἀπέβη πολλάκις ἡ αἰτία ἀγώνων ἀναζητήσεων καὶ ὀπισθοδρομικῶν ῥοπῶν.

Τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως πραγματοποιεῖται διὰ τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Μέχρι τοῦ ἔτους 1922, εἶχεν αὕτη ἀναχθῆ εἰς θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων. Ὁ

ιστορικός, ὁ μετ' ἐπιστήμης ἐρευνῶν τὰ πράγματα, ἀποκρούει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ «Μεγάλη Ἰδέα» ὑπῆρξεν ἐπιδίωξις χιμαιρική καὶ ἀνασταλτική· ὀφείλει δὲ τοῦναντίον νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἐν τῷ συνόλῳ δύναμις δημιουργική. Αὕτη πρωτίστως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐδαφικὴν διαμόρφωσιν τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος· αὕτη ἀπέβη συντελεστής ἐνότητος· αὕτη παρέσχε τὰ σύμβολα πνευματικῶν ἀγώνων. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς καθολικῆς ταύτης ἰδεολογικῆς ἀρχῆς, συνεχωνεύθησαν τὰ ἐτερότροπα στοιχεῖα τῆς διεσπασμένης ἐν τῷ χρόνῳ Ἑλληνικῆς πραγματικότητος καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀπηρτίσθη τὸ ἀροαγὲς σύνολον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Θὰ ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ ὅτι, χωρὶς τὴν «Μεγάλην Ἰδέαν», τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος θὰ ἦτο ἴσως ἀσήμαντός τις ἀγροτική περιοχὴ, δονουμένη ὑπὸ τοπικιστικῶν σχισμάτων, κοινωνικῶς καθυστερημένη, οἰκονομικῶς καχεκτική καὶ ἀναιμική ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς. Καὶ θὰ ἡδυνάτο τις ἐπίσης ἀποχωρόντως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ «Μεγάλη Ἰδέα» ὑπῆρξεν ἀρχὴ ὑπερεθνική, διότι συνήγειρε τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς — καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Τούρκους — πρὸς ἐθνικὰς καὶ πολιτικὰς κατακτήσεις.

Ἐπὶ ἓνα αἰῶνα ἡ «Μεγάλη Ἰδέα», βυζαντινῆς ἐμπνεύσεως ἰδέα - δύναμις ἄλλ' ἐνωρὶς ἀποβαλοῦσα τὴν βυζαντινὴν οἰκουμενικότητα, ἀπετέλεσε διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἱστορικὴν ἀναγκαιότητα· οὐ μόνον δὲ διὰ τὴν εἰς πάντας σαφῇ ἀπελευθερωτικὴν ἐπιδίωξιν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους ἀπωτέρους ἱστορικοὺς λόγους, οἵτινες ἑλάνθανον. Ἐννοῶ τὴν ἀνάγκην ἀντιδράσεως εἰς τὴν ἀπομόνωσιν, κατὰ τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον «Πρόκλησις καὶ Ἀπόκρισις» (Challenge and Response), τὸ ὁποῖον περιέγραψεν ὁ Arnold Toynbee. Ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν εἶναι καὶ ταῦτα θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Μεγάλαι πολιτικαὶ καὶ πνευματικαὶ διαφοραὶ χωρίζουν τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαοὺς, ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Σλάβους. Τὸ ὕψος στοιχείον, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὴν χώραν των, ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ σύνορον πολιτισμοῦ, ὑψηλὰ δὲ ὅρη καθιστοῦν δυσχερεῖς τὰς πρὸς βορρᾶν ἐπικοινωνίας. Ὅθεν οὐδαμοῦ τῆς γῆς εὐρίσκεται δι' αὐτοὺς ἀδελφὸν ἔθνος καὶ οὐδαμοῦ ἡ γλῶσσά των εὐρίσκει ἀνταπόκρισιν. Ἡ κοινότης τοῦ δόγματος δὲν ἦτο στοιχείον τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ παρασύρῃ ἀποφασιστικῶς τὸν Ἑλληνισμόν εἰς τὴν τροχίαν τῶν μεγαλυτέρων ἢ τῶν μικροτέρων ὀρθοδόξων κρατῶν. Ἐναντὶ τῆς Δύσεως ἡ Ἑλλὰς τοῦ πρώτου ἐλευθέρου αἰῶνος ἐτήρησε στάσιν πλήρη θαυμασμοῦ καὶ ἐπιφυλακτικότητος.

Ἀμφότερα τὰ μεγάλα ταῦτα προβλήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, ἡ «Μεγάλη Ἰδέα» καὶ ἡ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἀπομόνωσιν, ἀντανακλῶνται εἰς τὰ πράγματα τοῦ πνεύματος. Ὁ πνευματικὸς βίος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐδέχθη τὰς ξένας ἐπιδράσεις, ἡ λογοτεχνία, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐμιμήθησαν — ἐνίοτε δουλικῶς — τὴν λογοτεχνίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς

Ευρώπης. Ἀκέραιον ὅμως πάντοτε ἐτίθετο τὸ αἷτημα τῆς διαμορφώσεως αὐτοτελοῦς πνευματικῆς κινήσεως. Ὡς ἐκ τούτου τὰ δύο φαινομενικῶς ἀντίθετα ρεύματα, ἅτινα ἐπικρατοῦν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς « Μεγάλης Ἰδέας », ἐκπορεύονται ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς προσπάθειας πρὸς δημιουργίαν ἐθνικῶν πνευματικῶν μορφῶν. Καὶ ἡ λογία παράδοσις τῆς Καθαρευούσης, ἀγωνιζομένης νὰ ἀναξωογονήσῃ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, καὶ ὁ Δημοτικισμός, στρεφόμενος πρὸς τὸν νεώτερον βίον, προάγων τὰς λαογραφικὰς σπουδὰς καὶ γενικῶς προβάλλον τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον ὡς θέμα καθολικωτέρας θεωρήσεως — ρεύματα τόσον διάφορα καὶ τόσον ἀποκλειστικά — συγκλίνουν οὐσιαστικῶς πρὸς κοινὴν τινα ἀρχήν, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὴν ἐποχὴν τῆς « Μεγάλης Ἰδέας ». Καθαρεύουσα καὶ Δημοτικισμός εἶναι παράλληλοι ὄψεις τῆς αὐτῆς ἀγωνιώδους ἀναζητήσεως. Καὶ οὗτος καὶ ἐκείνη παρουσιάζουν σαφεῖς τάσεις πρὸς τὸν πνευματικὸν « ἀπομονωτισμόν ».

*
*
*

Αἱ συνθήκαι τοῦ Βουκουρεστίου, τοῦ Neuilly καὶ τῶν Σεβρῶν ἀπετέλεσαν τὸ κορύφωμα τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιτεύξεων, ἀλλ' ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή ἔθεσε τέρμα εἰς τὸ πολιτικὸν ὄνειρον τῆς « Μεγάλης Ἰδέας ». Κοσμοῦστορικῆς σημασίας γεγονότα ὑπῆρξαν ἡ ἐγκατάλειψις μιᾶς τῶν παλαιότερων πολιτιστικῶν ἐστιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἐθνολογικῶν καταστάσεων τοῦ περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρου. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, στερηθὲν τῶν κυρίων προσανατολισμῶν του, εἰσῆλθεν εἰς περίοδον δυνάτης κρίσεως. Καὶ ἡ κρίσις αὕτη ὑπῆρξε τοσοῦτο μεγαλυτέρα καθ' ὅσον, ἐκτὸς τῶν πρακτικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργει ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἡ κοινωνία τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ τεράστιον ἠθικὸν πρόβλημα τῆς ἐντάξεως τῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀνασυγκροτουμένης πνευματικῆς κοινότητος.

Ἡ πᾶσις τῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἀξιῶν, αἱ ψυχικαὶ ἀποκλίσεις τῶν Ἑλληνικῶν ὁμάδων, αἵτινες βιαίως ἐκλήθησαν νὰ συντονίσουν διαφορετικούς ὁυθμούς ζωῆς, ἡ γενικωτέρα ρευστότης τῶν μεταπολεμικῶν διεθνῶν σχέσεων — πάντα ταῦτα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἰσχυρότατος κλονισμός. Παρὰ τὴν πολιτικὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν ἀναμόλυνσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, παρατηρεῖται παρ' αὐτῷ βαθεῖα πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ κρίσις. Τὰ ἐθνικὰ θέματα καὶ αἱ ἐθνικαὶ τεχνοτροπίαι ἐγκαταλείπονται, ἀκριτῶς δὲ καὶ ἀταλαιπώρως γίνονται δεκταὶ καινοφανεῖς θεωρίαι καὶ ὁραί. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐμφανίζει ἀσυνήθην ποικίλιαν μορφῶν — δλόκληρον πάνθειον παντοίων ἐτεροτρόπων θεοτήτων — καὶ ὑπέρμετρον κοσμοπολιτισμόν, ὅστις δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς τὴν οἰκονομικῶς καχεκτικὴν καὶ ἀστικῶς ἀναιμικὴν κοινωνίαν τῶν μεταπολεμι-

κῶν χρόνων. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἀπὸ τοῦ 1922 μέχρι τοῦ 1935 περίοδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐποχὴ, τῆς ὁποίας ὁ μεταβατικὸς χαρακτὴρ διαπιστοῦται κυρίως ἐκ τῆς ἀσταθείας τῶν πνευματικῶν ῥοπῶν, ἐκ τῶν δισταγμῶν καὶ τῶν ἀναζητήσεων. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἠθικῶν τούτων ἀνατροπῶν ἀπέθνησκεν ἡ « Μεγάλῃ Ἰδέᾳ ».

*
* *

Καὶ ἦλθεν ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 — ἔργον τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν, τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν ταπεινῶν, συνολικὴ καὶ ἀρραγῆς ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως τοῦ Ἑθνους. Κατάπληκτος ὁ λαὸς ἐστάθη πρὸ τῶν ἰδίων κατορθωμάτων καὶ ἠντλησεν ἐξ αὐτῶν θάρρος καὶ ὑπερηφάνειαν. Καὶ ἄφησε τὴν ζωὴν του νὰ γονιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸ ἐξαίσιον κάλλος τῶν δημιουργημάτων του. Καὶ ἦλθον αἱ νύκτες τῆς δουλείας καὶ ἦλθον τὰ σχίσματα καὶ τὰ ἀσύγκριτα ἐγχειρήματα τῆς ἀντιστάσεως ἡμαύρωσεν ὁ διχασμός...

Ὅμως ἐκ τοῦ χάους καὶ τῶν ἐρειπίων ἀνακύπτει ἡ νέα Ἑλλάς, κατὰ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου ὁρίζει δύο μεγάλας περιόδους τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖθεν μὲν ἐκτείνεται ἡ Ἑλλάς τῆς « Μεγάλῃς Ἰδέᾳ », μαχομένη διὰ τὴν ὁλοκληρώσιν τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐντεῦθεν κεῖται ἡ Ἑλλάς τῆς 28ῃς Ὀκτωβρίου. Τὰς δύο ἐποχὰς συνάπτει μεταβατικόν τι χρονικὸν τμῆμα, τοῦ ὁποίου κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἀστάθεια καὶ ἡ ἀναζητήσις.

Τῆς δευτέρας περιόδου, ἣτις ἀνοίγεται ἐνώπιον ἡμῶν, τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀκόμη ἀσαφῆ. Τοῦτο πάντως εἶναι ἀπὸ τοῦδε δυνατόν νὰ λεχθῇ : ὅτι τὰ μεγάλα καὶ ὀδυνηρὰ γεγονότα τοῦ πολέμου, τῆς κατοχῆς καὶ τῶν μεταπολεμικῶν χρόνων, χωρὶς τὸ παρὰπαν νὰ διασπᾶσιν τὴν μακρὰν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προήγαγον ἡρέμα τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα πρὸς μορφὰς ὀριμωτέρας. Διὰ τῶν νικῶν καὶ τῶν θυσιῶν τῆς, ἡ Ἑλλάς ἐγένετο μέτοχος μεγάλων ἐπιτευγμάτων τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὁ κλοιὸς τῆς ἀπομονώσεως θραύεται καὶ δλονέν εὐρύτεραι δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας φέρονται ἐγγύτερον πρὸς τὰ Εὐρωπαϊκὰ καὶ τὰ παγκόσμια διαφέροντα, πρὸς τὰ παγκόσμια θέματα τῶν ἰδεῶν καὶ τὰς αἰσθητικὰς ἀξίας. Καθ' ὃν τρόπον ἡ « Μεγάλῃ Ἰδέᾳ » ἔσωσε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου ἔσωσεν αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, ἣτις προέκυπεν ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν.

*
* *

Τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ θὰ ἐτερματίζετο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ λόγου, ἐὰν τὸ ἱστορικῶς σκέπτεσθαι δὲν παρῆχεν εἰς αὐτὸν ποιάν τινα δυνατότητα

νά προβαίνει πέραν τῆς 'Ιστορίας. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἐπάλλεως τῆς 28ης 'Οκτωβρίου, θὰ διακρίνῃ τινὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς νέας περιόδου τοῦ 'Ελληνικοῦ βίου.

Σήμερον ἡ 'Ελλάς κινεῖται ἀνέτως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς διεθνούς κοινωνίας· ἡ 'Ελληνικὴ σκέψις συναντᾶται μετὰ τῶν γενικωτέρων πνευματικῶν ρευμάτων, ἡ δὲ συνάντησις αὕτη δὲν ἔχει, ὥς ἄλλοτε, τὴν ἔννοιαν τῆς δουλοσύνης. Οὕτω, ὁ ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον παλαιότεραι γενεαί, διὰ νὰ προσεγγίσουν τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς τῆς Δύσεως, εὐοδοῦται κατὰ τρόπον δημιουργικόν.

Προβαλλομένη ὅμως εἰς τὸν ἄξονα τῶν διεθνῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ῥοπῶν, ἡ μικρὰ αὕτη χώρα ὑφίσταται καὶ θὰ ὑφίσταται τοῦ λοιποῦ ἁμεσώτερον τὸν ἀντίκτυπον τῶν παγκοσμίων συγκρούσεων. Ἡδὴ σκληρὸν τίθεται ἐνώπιον αὐτῆς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν πρόβλημα : νὰ ὑποτάξῃ τὰ διυστάμενα ἰδεολογικὰ ρεύματα, νὰ συγκεράσῃ τὰς διαφορετικὰς ψυχικὰς ἰδιουσυστάσεις, νὰ ἑναρμονίσῃ τὰς κεντρόφυγας ῥοπὰς καὶ νὰ ἀχθῇ πρὸς μίαν ἰδεολογικὴν καὶ πνευματικὴν σύνθεσιν.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς 'Ελληνικόν, ἀλλὰ πρόβλημα ὁλοκλήρου τοῦ ἑλευθέρου κόσμου. Ἐγενήθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ πολέμου καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ γενικὸν θέμα τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Δημοκρατία, ἐπιδιώκουσα τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἐθρυμμάτισε τὰς μεγάλας ἐνότητας, τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς ἠθικὰς. Ἀλλὰ περὶ τῆς Δημοκρατίας ἰσχύει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Spencer ἔλεγε περὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι δηλαδὴ ἀποτελεῖ « τὴν πρόοδον ἐκ τῆς ἀκαθορίστου καὶ ἄνευ συνοχῆς ὁμοιογενείας πρὸς τὴν προσδιωρισμένην μετὰ συνοχῆς ἀνομοιογένειαν ». Ὅπου ἡ ἀνομοιογένεια αὕτη, θεραπεύουσα τὴν ἑλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, δὲν εἶναι προσδιωρισμένη καὶ δὲν ἔχει συνοχήν, τὸ κοινωνικὸν σῶμα ἀποσυντίθεται καὶ ἐπικρατοῦν ὁ ἑξαλλος ἀτομικισμός, ἡ πάλῃ τῶν συντελεστῶν τῆς κοινωνίας, ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἄμετρος ἡδονολατρεία.

Ἐπομένως εἰς τὴν Δημοκρατίαν προβάλλεται τὸ ἔργον νὰ ἀνασυνθέτῃ διαρκῶς ὅτι, διαρκῶς ἡ ἰδία θρυμματίζει· νὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐνότητα διὰ τῶν μεγάλων ἰδεῶν - δυνάμεων καὶ διὰ τῶν καθολικωτέρας ἀξίας ἰδεωδῶν. Εἰς τὸ αἶτημα τοῦτο ἀκολουθοῦσα, ἡ μεταπολεμικὴ 'Ελληνικὴ κοινωνία ἀνηλώθη, ὑπηρετήσασα τοὺς μεγάλους σκοποὺς τῆς συντηρήσεως, ἀναδεχθεῖσα κυρίως τὸν σκληρὸν ἀντικομμουνιστικὸν ἀγῶνα. Ἡ προστασία τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ χώρου εἶναι ἔργα δημιουργικά, ἀλλ' ἡ ἀνασυγκρότησις δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ κριτηρίων συντηρητικῶν.

Δὲν λησμονῶ ὅτι, κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ταύτην, ὁλόκληρον τὸ ἔθνος δονεῖται ἐκ βαθέων καὶ τείνει ὁλόκληρον πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κύπρου. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο — κατὰλοιπον θετικὸν τοῦ γενικωτέρου ἀπελευθερωτικοῦ ἰδεώδους τοῦ Ἑλληνισμοῦ — εἶναι μέγα καὶ συνέ-

χει και φωτίζει τοὺς Ἕλληνας. Εἶμαι ὅμως βαθύτατα πεπεισμένος ὅτι θὰ εἶναι βραχείας διαρκείας· διότι οἱ τραχεῖς καὶ αἱματηροὶ ἀγῶνες τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ συντόμως θὰ εὐδοκωθοῦν καὶ συντόμως ἡ μεγαλόνησος θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τροχίαν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος.

Κατὰ τὰ ἄλλα, εἰς τὴν εὐρείαν ὕλην τῆς παραδόσεως, ἀνακαινιζομένη, ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία δύναται νὰ εὕρῃ τὰς δυνάμεις τῆς συνοχῆς· εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς ὡς συντελεστοῦ ἐξευγενισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου· εἰς τὰ παιδευτικὰ ἰδεώδη τῆς κλασσικῆς μορφώσεως, τὰ ὁποῖα, καὶ ταῦτα, ἐξευγενίζουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν· εἰς τὴν προσπάθειαν, τέλος, πρὸς δημιουργίαν πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστώτος, ἐπὶ μᾶλλον εὐνοοῦντος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ προάγοντος πάσας τὰς τάξεις πρὸς ἀνωτέρας μορφὰς βίου. Πάντα ταῦτα συνάπτουν τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν εὐρυτέραν κοινότητα τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

Πέρα ὅμως τούτων, μίαν ἡμέραν, ἰσχυροτέρα τις δύναμις θὰ παρασύρῃ τὸ Ἔθνος πρὸς δημιουργικὰς κατακτήσεις. Οἱ λαοὶ δρῶν καὶ ἀντιδρῶν κατὰ τὸ ἐνυπάρχον εἰς αὐτοὺς πνεῦμα. Ἐξοχοὶ πνευματικαὶ ἰδιότητες, οἷονεὶ φυλعتικαί, φέρουν τὸν Ἑλληνισμόν πρὸς γνῶριμα ἐγχειρήματα· δίψα τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ κινδύνου, ἀσίγαστος πόθος τῆς κατακτήσεως, σπατάλη δυνάμεως διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀδάμαστος ἔλξις πρὸς κίνησιν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου μέχρι σήμερον, ἡ φλογερὰ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ῥίπτει εἰς τὰς ἀπωτάτας θαλάσσας καὶ τὰς ἀξένους ἀκτὰς τοὺς αἰωνίους Ὀδυσσεῖς. Ἡ φλογερὰ φαντασία — τοῦτο ἴσως εἶναι τὸ δεσπύζον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἑθνους· τοῦτο ἴσως εἶναι τὸ θεμελιῶδες κίνητρον διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀνωτέρων μορφῶν τῆς ζωῆς. Τοῦτο ἀνοίγει τὰς δυσβάτους ἀτραποὺς καὶ δαμάζει τὸν πόντον. Τοῦτο καταναγκάζει πᾶσαν θάλασσαν καὶ γῆν «ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ» γενέσθαι. Τοῦτο χαλκεύει τὰς «μεγάλας ἰδέας».

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἡ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ» τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἀπέθανεν. Ἀπέθανεν ὡς καθολικὸν πρόγραμμα ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως, διότι ἤρθησαν βιαίως αἱ ὑπὲρ αὐτῆς συνηγοροῦσαι οὐσιαστικαὶ προϋποθέσεις. Ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ ὑφίσταται ὡς εὐγενὴς ἀνάγκη εἰρηνικῆς δημιουργίας, ὡς ἐπιτακτικὸν αἶτημα ἡρωϊκῆς σταδιοδρομίας.

Τὰ βουνὰ καὶ αἱ πεδιάδες ἐκτρέφουν τὰς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων — ἀπὸ θεμα δυνάμεως καὶ κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Ἡ θάλασσα ἔλκει αὐτὰς ἀτανικήτως, διὰ νὰ ἀπεργασθῇ τὰς ἀπαραιτήτους συνθήκας τῆς προόδου. Πεδιάδες καὶ βουνὰ δὲν λείπουν εἰς τὴν γῆν ταύτην τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ θάλασσα, μαρμαίρουσα πανταχοῦ, ὑπισχνεῖται ἐκκινήσεις μεστὰς ἐλπίδων καὶ γλυκυτάτους νόστους. Μακρὰ ἄλλους νήσων καὶ θαλασσίων πετρῶν γεφυρώνει τὸν πόντον. Δώδεκα κρίκοι ἀποκατεστάθησαν προσφάτως Μετ' οὐ πολὺ ὁ τελευ-

ταῖος ἀδαμάντινος κρίκος τῆς Κύπρου θὰ προεκτείνῃ τὴν γέφυραν πρὸς τὸ Λύκιον καὶ τὸ Φοινικικὸν πέλαγος.

Ὁ γηραιὸς Πλάτων, γέννημα γηραιᾶς ἐποχῆς, ἀπέβλεπε μετὰ δυσπιστίας πρὸς τὸ ὕψος στοιχεῖον : « πρόσκοικος γὰρ θάλαττα χώρα, ἔλεγε, τὸ μὲν παρ' ἐκάστην ἡμέραν ἡδύ, μάλα γε μὴν ὄντως ἄλμυρον καὶ πικρὸν γειτόνημα », καὶ τοῦτο διότι ἀπεργάζεται ἡθῆ « παλίμβολα » καὶ « ἄπιστα » (Νόμοι, 705 α). Εἰς τὰ διδάγματα ταῦτα τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων θὰ ἡδύνατο τις νὰ ἀντιτάξῃ τὴν ἀρρενωπὴν σκέψιν τοῦ μεγίστου τῶν ἱστορικῶν. Εἰς τὴν θάλασσαν ὁ Θουκυδίδης ἀποδίδει τὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ τὴν θάλασσαν θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς. Ὅθεν τολμᾷ τὴν εἰπεῖν τῆς θαλάσσης ὡς ἀνθεκτέα ἐστὶ (Θουκυδίδης, I, 93). Εἰς τὰ ὑγρά κέλευθα ἡ εἰρηνικὴ « Μεγάλῃ Ἰδέᾳ » τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ εὗρῃ τὸν κυριώτερον χῶρον τῆς πραγματοποιήσεώς της καὶ δι' αὐτῶν τὸ θαλαττουργὸν τοῦτο ἔθνος θὰ εὗρῃ τὴν δικαίωσίν του ἐν τῇ δράσει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Κύριε Πρύταني,

Ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ἀνατεθείσης μοι ἐντολῆς, προέχον ἐθεώρησα μέλημα τὴν ἐρμηνείαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 καὶ ὁλοκλήρου τοῦ θεσπεσίου κύκλου τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν ἐν γένει ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κύριον δίδαγμα, τὸ ὁποῖον αἱ νεώτεραι γενεαὶ ὀφείλουν νὰ ἀποκομίσουν ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων πράξεων, εἶναι τοῦτο : ὅτι ἔργον τῶν ἀνδρῶν εἶναι οὐ μόνον νὰ ἀνεγείρουν τὰ μνημεῖα τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ νὰ προκινδυνεύουν ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ δεύτερον λόγον, κατεβλήθη προοπάθεια, ἵνα ἡ ἱστορικὴ ἐρμηνεῖα συναφθῇ πρὸς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος.

Τὸ πνεῦμα αἰσιοδοξίας, τὸ ὁποῖον διήκει δι' ὅλης τὰς ἐπισκοπήσεως ταύτης, δὲν εἶναι λόγος μάταιος, οὐδὲ πρότασις ἀνεύθυνος, ἀλλ' ἀποτελεσματικὴ βαθυτάτης πίστεως ἐπὶ τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς τὸ ἔθνος ἀκατάβλητον δύναμιν.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ